

ר' אהרן פרץ

פייטן מג'רבה במאה הי"ח

מיכל שָׁרָף

מן המאה התשיעית ועד המאה ה-11 לערך, מילאו היהודים בתוניסיה תפקיד חשוב בחיי הרוח של העם היהודי.¹ רבנים, פילוסופים, רופאים ואנשי-מדע קמו מתוכם באותה תקופה, אך לא ידוע לנו הרבה על פייטנים ומשוררים בעלי-שם בתוכם,² להוציא, אולי, רבנו נסים מקירואן, שסייע למשוררים ואף חיבר בעצמו שירים מעטים.³

מגורשי-ספרד שהגיעו לצפון-אפריקה הביאו עמם מורשת תרבותית עשירה, בהם היו המשוררים: ר' יצחק בן ששת ברפת (ריב"ש), ר' שמעון בן צמח דוראן (רשב"ץ), ומאוחר יותר סעדיה אבן דנאן.⁴ בואם של מגורשי-ספרד הוא שתרם כנראה לצמיחת פייטנים בתוניסיה בזמנים מאוחרים יותר, בהם: פרג"י שוואט,⁵ אהרן פרץ, נהוראי ג'רמון, אליהו סידבון ואחרים.

- 1 תודתי למרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח שבמשרד החינוך והתרבות, ולמנהל מר נסים יושע, על התמיכה במחקר הספרות של יהדות תוניסיה, שמאמר זה הוא מפירותיו.
ראה: ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 82-84; 226-271. (כיוון שעיקר דיונונו הוא בתקופה מאוחרת יותר, נימנע כאן מציון ביבליוגרפיה מפורטת יותר לתקופה זו).
- 2 המחקר בתחום זה עדיין בראשיתו, ויש עוד לבדוק את התפקיד שמילאו יהודי המגרב בהתפתחות השירה העברית, כדברי ח' שירמן:
עם גילויים של פיוטים מאדונים (בן נסים הלוי) וממחברים אחרים מתברר לנו יותר ויותר מה רב היה חלקם של המערב ואפריקה (צפון אפריקה ממארוקן עד תוניס) בפיתוח השירה העברית הקדומה: יהודה אבן קריש, דונש בן לברט, יעקב בן דונש, ואף אדונים בן נסים הלוי — כולם היו לידי הגלילות הללו וכולם תרמו תרומות חשובות לשגשוגה של ספרותנו (שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 59).
- 3 ראה: ש' אברמסון, רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ה; וכן: שירי ר' יצחק אבן כלפון, מהד' א' מירסקי, ירושלים תשכ"א, עמ' 89-90; דיוואן שמואל הנגיד, מהד' ד' ירדן, ירושלים תשכ"ו, עמ' 199.
- 4 ריב"ש ורשב"ץ הגיעו מספרד לאלג'יר כבר במאה ה-14, לאחר גזירות קנ"א. פיוטיהם פורסמו בידי: יצחק מרעלי, 'פליטת שירי הריב"ש והרשב"ץ זיע"א', קובץ על-יד, ז (תרנ"ז-תרנ"ז), עמ' 1-47; ראה גם: ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, ב, עמ' 558-563; 588-591. סעדיה אבן דנאן הגיע מספרד לצפון-אפריקה לאחר הגירוש של שנת רנ"ב. על שיריו ראה: שם, עמ' 665-666.
- 5 ראה: א' חזן, שירי פרג"י שוואט, ירושלים תשל"ו.

קווים לדמותו

א. משפחת פרץ – ייחוסה וקורותיה

ר' אהרן פרץ, שחי באי ג'רבה במאה ה-18, היה מן הדמויות שהשאירו רישומן ביהדות תוניסיה וג'רבה, ואף מעבר לה ביהדות צפון-אפריקה כולה.
 על מוצאה וקורותיה של משפחת פרץ מעיד ר' חזקיהו, בנו של ר' אהרן פרץ, בהקדמתו ל'בגדי אהרן',⁶ ספר הדרושים לתורה מאת אביו. לדבריו, הגיעו אבות אבותיו לג'רבה ממארוקו. כאשר הגיע סבו, שלמה, לג'רבה היתה עמו מגילת-יחוסין, שלפיה ייחסה המשפחה את עצמה על שבט יהודה, ואילן היוחסין שלה הגיע עד פרץ בן יהודה. הסב שלמה נעשה ראש ומנהיג בג'רבה והקים בה משפחה. בניו היו אברהם, הוא אבי אהרן הפייטן, ודוד, שחיבר את 'דברי שלמה' – חיבור על בראשית רבה, הנקרא על-שם אביו, שלמה. אולי גם משום שהיו בו חידושים משל אביו.⁷
 גם יהודה בן יוסף פרץ, כנראה צאצא לאותה משפחת פרץ, מספר על תולדות משפחתו לאמור:⁸

ובני משפחתי ישבו שם במלכות קסטיליא היש(י)נה ויאחזו בה והארץ רחבת ידים לפניהם, ויהיו שם סוחרים / ... ובני פרץ רובם יצאו סך רב ושטטו מעבר לים אקיאנוס בחלק אפריקא וישכנו להלאה למגדל אד"ר היא מלכות מלך מראיקיס ויקנו מידו עיר הנקרא דאדיש ויעמדו השערים / וישכינו לבטח ובתוכם לא עבר זרים / שלא מבית אבותם בשם מתוארים / ואינם נושאים אשה ממשפחה אחרת אם יפילו אותם פגרים / כי אם ממשפחתם מבני הנעורים / ובכל יום ויום שלימי' וכן רבים ופרים / ולא נשאה הארץ אותם לשבת יחדיו כשבת אחים וחברים / ויקנו עוד מאת המלך עיר הסמוכה ונראה לה הנקראת טילית ויקם להם אחוזה זו בדמים יקרים / ועד היום במקום האלו דרים / ובתוכם רבנים גדולים גאוניס מופלגים / בשבעים פנים התורה מבארים / והתורה והמצוות ביתר שאת משמרים / ועושר רב הוציאו מספרד כל אחד ואחד וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה החרים / וספר יחוסייהם שהוציאו מירושלים מגילה עפה כתובה פנים ואחור הביאו לידע שורש אחיהם הנותרים / ועשרה בטלנים בכל יום ויום מעל ספר זה דורשים וחוקרים / ועוברים עליו הקולמוס כדי שיהיו השימות מתנכרים / שבסיבת קדמותו האותיות פורחים וחסירים / זה דרכם כל הימים / בתוך ספר יחוסייהם מבררים / ... ואדוני אבי זקני זצוק"ל (= זכר צדיק וקדוש לברכה) בזמן נשיאות הגאון הגדול מוהר"ר (= מורנו ורבנו הרב רבי) שלמה מבית פרץ זלה"ה

6 בגדי אהרן, ליוורנו תקס"ו.

7 'דברי שלמה' לא יצא-לאור ברפוס והוא מצוי בכתיב-יד – כ"י מוסקבה/גינצבורג 167/3, דף 234-151.

8 פרח הלבנון, ברלין תע"ב, בהקדמת המחבר (עמודיה לא ממוספרים).

(= זכרונו לחיי העולם הבא) אשר חיבר כמה וכמה חיבורים ובתוכם ספר פירוש על כל הזוהר הקדוש... / ואדוני אבי זקני זלה"ה יצא ללכת אל ארץ צבי אבותיו האשורים / ויהי אך יצא יצא לדרכו ובניו ובני ביתו עמו ואליו מקושרים / ויבואו עד עיר טולמשין (= תלמסין) וישבו שם / מפני חמת המציק סגורים / כסיבת המלחמות שנתעוררו אז בימים ההם / בין מלך פִּיס ובין מלך הקדרים / ויוציאו כל הכסף הנמצא בידם / ביוקר השערים / ויצאו לגור כאשר ימצאו ויבואו עד עיר תוניס ויהיו שם / ואדוני אבי נר"ו (= נטריה רחמנא ופרקיה) בא למדינות איטליא כאחד הסוחרים...

נמצאנו למדים כי משפחת פרץ היגרה מספרד למארוקו וישבה בשתי הערים הדרומיות: דאדיש וטיולית⁹. המשפחה הקפידה לשמור על ספר היוחסין שלה ולא התחנתה כמשפחות אחרות. שני ענפים מתוכה המשיכו בנדודיהם: האחד לארץ-ישראל והשני לג'רבה. ר' שלמה פרץ, סבו של אהרן, הגיע לג'רבה והיה שם לרב, ואילו בן-דורו, זקנו של יהודה בעל 'פרח הלבנון', פנה לארץ-ישראל, אך נאלץ להתעכב בדרכו בתלמסין שעל גבול מארוקו-אלז'יריה, ולא הגיע כנראה לארץ הצבי אלא התיישב בתוניס. מתוניס יצא הבן יוסף לאיטליה. בנו יהודה הוסיף לנדוד, נשא אשה מסאלוניקי והדפיס את ספרו 'פרח הלבנון' בברלין.¹⁰

אשר לייחוסה של משפחת פרץ על שבט יהודה, ראוי להזכיר את המסורת המשייכת את כלל יהודי ספרד לשבט יהודה, וזו באה לידי ביטוי ב'ספר העיונים והדיונים' לר' משה אבן עזרא,¹¹ ואף חיה עד היום בקרב יוצאי תוניסיה.¹² מן העדויות והמסורות שבידינו יוצא, כי אהרן פרץ נולד בג'רבה לאביו אברהם, שאף הוא כנראה היה יליד ג'רבה. מחברים אחדים בזמננו כתבו, כי ר' אהרן פרץ עצמו נדד ממארוקו לג'רבה.¹³ דעה זו מוטעת ושורשה נעוץ באגדה המובאת בספר 'שכחי צדיקים'.¹⁴ לפי אגדה זו, יצא ר"א פרץ יחד עם ר' שמעון לביא ור' מסעוד אלפאסי מפאס שבמארוקו בדרכם לארץ-ישראל (ועל כך להלן).

ב. חייו ופועלו של ר' אהרן פרץ

ר' אהרן פרץ היה רב ראשי וראש-מתיבתא בג'רבה, העמיד תלמידים רבים, חיבר ספרי

- 9 על זיהוין המדוייק של הערים דאדיש (= Dadès), וטיולית (= Tiouilt, Tult), ראה: ד' קורקוס, 'יהודי מארוקו מגירוש ספרד ועד אמצעה של המאה הטי"ז, ספונות, י' (תשכ"ו), עמ' נז.
- 10 י"מ טולידאנו, חוקר בן-זמננו, שדן במשפחת פרץ בספרו, מבסס את דבריו, נוסף לכתוב במקורות שהבאנו לעיל, גם על ראיונות שערך עם יהודי דאדיש, ומהם שמע דברים על משפחה זו בזמנים מאוחרים יותר. ראה: נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 70.
- 11 ספר העיונים והדיונים, ירושלים תשל"ה, עמ' 55.
- 12 ד' ברדה, 'לך שיר מזמור צרור המור', 'תוניס תשי"ט, עמ' 1-2.
- 13 ראה: י' בן נאיים, מלכי רבנו, ירושלים תרצ"א, עמ' כ; וכן ג' סלושץ, נפוצות ישראל באפריקה הצפונית, ירושלים תשי"ו, עמ' 67; 80.
- 14 ראה: מ' עידאן, שכחי צדיקים, ג'רבה תרע"ט, עמ' א-ז.

פרשנות ודרוש, התכתב עם חכמי-דורו בענייני הלכה, וקיים קשרים עם שדרי"ם שהגיעו מארץ-ישראל. תושבי עירו חיבבוהו וסיפרו אגדות וסיפורים סביב דמותו. הוא נפטר בשנת תקכ"ו (1766).

הוא חיבר כנראה ספרים אחדים, אך רק שניים מהם נשארו לפליטה והובאו לדפוס.¹⁵ ספרו 'בגדי אהרן' הובא לדפוס בידי נכדו מימון פרץ בשנת תקס"ו, בליוורנו. הספר כולל פירוש לתורה, דרשות וחידושים לתנ"ך. חיבור נוסף שלו, 'משחת אהרן', הכולל חידושים על הש"ס, נדפס עם 'בגדי אהרן'. בנו, חזקיה, שחיבר פירוש לתורה בשם 'מכתב לחזקיהו', צירף גם אותו לספר 'בגדי אהרן', והדפיס בסופו ארבעה-עשר פיוטים של אביו.¹⁶

א' פרץ היה תלמידו המובהק של ר' נסים כייאט, רבם של חכמי ג'רבה בני המאה ה-18. בין החכמים והדיינים הנמנים עם בני-דורו של ר' אהרן ראוי לציין את: ר' יצחק חדר¹⁷ (ר' אהרן פרץ חתום, יחד עם ר' מרדכי הכהן ור' יעקב סופר, על ההסכמה לספרי חדר 'זרע יצחק' ו'קרני ראם'); בני ר' יצחק חדר: שמעון, יעקב ואברהם; ר' מרדכי הכהן, שפעל לצידו של ר"א פרץ ושימש דיין בבית-דינו; בניו: עמרם, רחמים ונסים, שעסקו בתורה וחיברו ספרים אחדים. דיין אחר בבית-דינו של הרב פרץ הוא ר' יעקב סופר. כן נמנים עם בני-דורו החכמים: חיים עמנואל, רחמים חורי, שושן כייאט, משה חדר וצמח הכהן.¹⁸ כדיין בבית-דין, התכתב ר' אהרן בענייני הלכה עם חכמי דורו: עם מסעוד אלפאסי¹⁹ ובנו שלמה מתוניס על דיני ממונות,²⁰ ועם ר' דוד אליהו חג'אג' מהעיר גפצא בעניין איסור אכילת חגבים, דבר שהיה מקובל בג'רבה באותם הימים.²¹

ר"א פרץ גם קיים קשרים עם רבנים, חכמים ושדרי"ם שהגיעו מארץ-ישראל ומארצות אחרות. חכמי צפון-אפריקה הרבו כידוע לרשוש חידושי-תורה מפי שלוחי ארץ-ישראל ומפי חכמים ורבנים, שהזדמנו למקום-מושבם. ר"א פרץ מביא בספרו 'בגדי אהרן' חידושי-תורה רבים ששמע מפי הרבנים והשדרי"ם: ר' ישראל בר אברהם גר-צדק, משה שפירא שד"ר צפת (החתום גם על הסכמה יחד עם פרץ), ר"ל בוטבול,

15 ראה: י' בן נאיים, מלכי רבנן, ירושלים תרצ"א, עמ' כ; ש' הכהן, פרח שושן, ירושלים תשל"ז, עמ' ננ. על שור ספרים ופדיונם ראה: א' בשן, 'שביתם ופדיונם של ספרים בהלכה ובמציאות' ההיסטורית, תגים, א (תשכ"ט), עמ' 5-21; א' שטאל, 'על ספרי חכמי מרוקו', יד לקורא, יח (תשל"ט), עמ' 144-147.

16 תיאורים ביבליוגרפיים לספרי ר"א פרץ, ראה: D. Cazès, *Notes bibliographiques sur la littérature juive tunisienne*, Tunis 1893, pp. 279-286; J. Zedner, *Catalogue of the Hebrew Books in the Library of the British Museum*, 1867, p. 629; *The Jewish Encyclopedia*, 1905, Vol. 9, p. 599; V. Perez

17 נ' חדר, חן טוב למרי נפש, ג'רבה תש"ו, בדברי ההקדמה לספר (דפי ההקדמה אינם ממוספרים).

18 על תולדות רבני ג'רבה, ראה: ש' הכהן, פרח שושן, ירושלים תשל"ז, עמ' ב; ד; מ; מא; מה.

19 ראה ד' קאזס, 'הספרות התלמודית בתוניסיה', מזרח ומערב ב, עמ' 403-405.

20 מכתבי התשובה של מסעוד ושלמה אלפאסי אל ר' פרץ מתפרסמים בספר 'מעשה בית דין', (חמש"ד), עמ' א-ו.

21 ראה: ש' שמעוני, גנוי שלום, תוניס תרע"ו, עמ' יד, שו"ת י.

רבי אהרן מערי תורכיה, ר' מרדכי בושכילא, ר' יצחק שטבון, דוד גבאי שליח חברון, רבי יהודה ליב אשכנזי, ר' עזריה שליח ירושלים, ר' חיים עמנו, ר' אברהם בנימין, ר' אברהם טרייס שליח חברון, ראובן יפה אשכנזי, מאיר גידיליא שד"ר חברון, משה נאג'ארא ואליהו אשכנזי.

סביב דמותו של ר"א פרץ נרקמו סיפורים, מעשיות ואגדות, המלמדים עד כמה היה אהוד ומקובל על בני-עדתו. להלן דוגמאות אחדות:

(1) בנוסח המנוחות — הזכרת-נשמות אחרי התרת נדרים בליל יום הכיפורים, לפי מנהג ג'רבה, מזכירים את חכמי התורה, חכמי התלמוד, הרבנים, המפרשים וכן 'כל חכמי דור ודור. ומלמדיו. ומנהגיו. ודורשיו. ומבניו... הראשונים והאחרונים. המשנים והמבינים'. אחרי הזכרה כללית באה רשימה ארוכה של רבני ג'רבה וחכמיה. לרשימה זו קודמת הזכרת רב האיי גאון, הרי"ף, רס"ג, רש"י והרמב"ם, ומיד אחריהם נזכר ר' אהרן פרץ, ולמעשה הוא הפותח את הרשימה של חכמי ג'רבה ורבניה.²² זו עדות לחשיבותו ולהערכה הגדולה שרחשו לו בני-עדתו.

(2) בסיפור מעשה רבי מסעוד אלפאסי ז"ל מסופר על החכמים שמעון לביא, מסעוד אלפאסי ואהרן פרץ, שעזבו את פאס שבמארוקו כדי לעלות לארץ-ישראל. בעוברם במדבר הגיע זמן כניסת השבת. מחשש שמא יותקפו בידי שודדים ומזיקים החליטו החכמים להמשיך בדרכם למרות כניסת השבת. אך אלפאסי סירב להמשיך והחליט לשבות במדבר. אירע לו נס ובא אריה לשומרו, ועם צאת השבת הוא רכב על גב האריה והגיע לתוניס, שם פגש בחבריו שהגיעו אחריו. תוכניתם לעלות לארץ-ישראל לא יצאה לפועל והם נשארו כדי לשרת בקודש בקהילות שונות בצפון-אפריקה: ר' שמעון לביא הגיע לטריפולי, ר' מסעוד אלפאסי לתוניס ור' אהרן פרץ לג'רבה.²³

הסיפור שלפנינו אגדה הוא. כידוע ר' שמעון לביא חי כ-200 שנה לפני פרץ ואלפאסי, ועל כן לא היה יכול להתחבר אליהם בדרכם לארץ-ישראל. אך יש באגדה זו ניסיון להסביר כיצד הגיעו רבנים וחכמים לתוניסיה, לג'רבה וללוב. היא גם קובעת מקום נכבד לר"א פרץ בין רבני צפון-אפריקה.

(3) סיפור אחר הוא על אודות הרב פרץ ומשרתו. המשרת היה רווק ולא הצליח לשאת לו אשה בגלל עוניו הרב. הדבר ציער מאוד את הרב, שמצא שעת-כושר ויעץ לו לצאת לשוק לסחור. המשרת יצא וקנה שני סאים שעורה, ובדרכו מצא ארנק מלא כסף, בו השתמש כדי לשאת אשה. בסיפור זה מצטייר ר"א פרץ כדמות אבהית, טובת לב, המתייחסת בדאגה רבה אל המשרת, ומביאה פרשה עצובה לסוף-טוב.²⁴

22 גילה ורינה, טבריה תשל"ה, עמ' 31-38.

23 ראה: מ' עידאן, שם, עמ' א-ז.

24 הסיפור במלואו, ראה: מ' עידאן, תפארת משה (בשפה הערבית-יהודית), ג'רבה תש"ד, בפרק מעשיהם של צדיקים.

שירתו של אהרן פרץ

אין בידינו ידיעות על פייטנים ומשוררים נוספים בגרובה בזמנו של א' פרץ.²⁵ שירתו מצטיינת באיכותה הפיוטית, ביחודה וביסודות הלא-קונבנציונאליים שבה. שירה זו אינה מעשה-שיגרה, שנושאה סובבים סביב הגולה, הגאולה והמשיח בלבד. יש בה מקוריות וייחוד עם שהיא יונקת ממסורת השירה העברית בספרד ומיצירתם הפיוטית של משוררי צפון-אפריקה. פיוטי פרץ נתחבבו על הציבור, וחלקם נכנס לסדר התפילה ולטקסים שונים, והם מושרים עד עצם היום הזה.

במכלול יצירתו של פרץ²⁶ תופסות מקום מיוחד שתי קבוצות שירים: קבוצת שירי-הזדמנות (להולדת הבן) עם תמאטיקה דתית-לאומית. קבוצת שירי-אהבה במתכונת של שירת-חול.

א. שירי הזדמנות להולדת-בן

עם קבוצה זו נמנים פיוטים שחוברו לרגל אירוע משפחתי-פרטי: שירי הזדמנות להולדת-בן, ברית-מילה ועליית אבי-הבן לתורה. (השירים: אבי הבן קום במהרה, אבי הבן הלל בתודה, אלוף נעורי, אם דוד אהוב, אל צורי קדושי). בשירים אלה שזורה ברכה קצרה לרך הנולד ולהורי-מולידיו:

וְהֵן הַנּוֹלֵד זֶפֶה לְבָרִיתוֹ

יְחִיָּה פְּרוֹב שָׁנִים וְתָרַב תְּחַמְתּוֹ

וְאָב נְאֻם יְהִי שְׁשִׁים וּשְׁמֵחִים / בְּבֵן הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵי נְכוּחִים

(אלוף נעורי)

כן כוללים פיוטים אלה דברי מוסר לילד ולאביו: פנייה לאב שילמד תורה ויסתכל בהשגחת ה', והבעת תקווה כי הרך הנולד יזכה ללמוד 'למִשְׁנֵה נְתַלְמוּד גַּם לְסוּדוֹת הַסְּתוּמִים' (אבי הבן קום במהרה).

היסוד האישי-פרטי, הברכות לנולד ולמשפחתו, תופס חלק משני בשיר, ואילו היסוד הלאומי-ציבורי תופס את רובו. עיקר השיר סובב על גלות ישראל והבקשה

25 פרט לר' נהוראי גרמון, יליד טריפולי שלמד תורה בתוניס, והיה מתלמידיו המובהקים של ר' יצחק לומברוזו, הרב הראשי לתוניס. בספרו 'יתר הבד' (ליורנו 1787), מפרסם גרמון 11 שירים. ראה גם ד' קאזס, 'הספרות התלמודית בתוניסיה', מזרח ומערב, כ. עמ' 455-456.

26 ארבעה-עשר הפיוטים של א' פרץ שנדפסו בסוף ספרו 'כנדי אהרן' הם: אחלי לפני, אומרה לאל, אל צורי קדוש, אלוף נעורי, אבי הבן קום במהרה, אזכרה עתות זמני, איילת חשקי, אנוש נוצר (דוידזון *1750). איותה נפשי, אהוב נחמד, אם דוד אהוב, אבי הבן הלל בתודה. אם על שביל, רעיא מהימנא. זהו המקום היחיד בדפוס, שבו נקבצו רוב פיוטיו. ברם, מהדורות הפיוטים גרועה; הם נדפסו באותיות רש"י קטנות ומטושטשות, בנוסחים לקויים, בלי ניקוד וכלי פירוש. מהדורה מדעית של פיוטי א' פרץ, שתכלול פיוטים שלא נדפסו, עם חילופי נוסחים, ניקוד, פירוש ואינטרפרטציה — עתידה לצאת-לאור בידי כותבת שורות אלה.

לגאולה שלימה. הולדת-כן משמשת הזדמנות בידי המשורר לשלב בכרכתו בקשה מה', שבחיי הילוד יבוא המשיח ויגאל את ישראל:

בְּיָמֵי תוֹשִׁיעַ יוֹנָתָן
עַל יַד דָּוִד בֶּן יִשְׂרָאֵל נָעִים זְמִירָךְ

(אם דוד אהוב)

גורל הרך הנולד הוא חלק אינטגראלי מגורל עם ישראל. סבל-העם יהיה גם סבלו של הילד, ועל-כן מבקש המשורר להחיש הגאולה, ולהציל נפשו של הילד:

אָנָּה חַיָּהוּ / מֵצֵר תִּצְרֶהוּ
נֶאֱל תִּתְּנֶהוּ / בְּנִפְשׁ קָמִים

(אל צור קדוש)

מעיקה במיוחד מצוקת ישראל בגלות, הנובעת הן מהסתר פנים של ה' והן מלעג האוייבים השמחים לאידו של העם ושוללים את תקוותו לגאולה. הסתר הפנים של ה' וריחוקו מעמו מצויירים על דרך האלגוריה. ה' הוא העופר-הצבי, או הדוד-הדומה-לצבי, הכורח, מתחמק ונעלם:

עַד אָנָּה תִּכְרַח כְּעוֹפֵר צָבִי

(אלוף נעורי)

בריחתו מתמשכת, שיבתו מתאחרת מאוד, ורחוק המועד המצופה:

אִם דוֹד אֶהוּב / הִרְבָּה נְדוּד / וְהֶאָרִיךְ זְמַן מוֹעֵד קִצִּי
הֵן גַּם יָשׁוּב / עַל יַד חֲמוּד / לְמוֹעֵד מוֹעֲדִים נְחִצִּי

(אם דוד אהוב)

העופר שברח, האהוב הנודד, נאלם ונעלם והותיר אחריו אנחות ועצב: נֶאֱנִי נֶאֱנַח שֵׁט בַּיָּם עֲצָבִי (אלוף נעורי). הלב הומה מן התוחלת הממושכה:

אֵךְ לֵב יִהְיֶה וְדָמְעוּ נִתְּכָה
בְּאֵמֹר עַד אֵינְךָ? נִתְּחַלְתִּי מִמְּשַׁכָּה

(אם דוד אהוב)

לסבלו הפיסי של העם בגלות נוסף גם סבל רוחני: לעג האוייבים. הללו שמחים לאידם של ישראל ולועגים לתקוותם לגאולה.

הַיּוֹם פּוֹנֶה / מְאוּר חֲמָה / וְצִלְלֵי עָרֵב נִטְוִי
נֶצֶר חוֹנֶה / בְּיַד רָמָה / לְמוֹלֵי אֶהְלִי יִשְׁלִי

לועג לי: איפה תקנתך?
דברי תלומות את מאמין! תעירה שנתך

(אם דוד אהוב)

מצבו של העם בגלות הוא בכי רע. הוא סובל יסורים, מושפל ומדוכא. הגלות מצוירת כבור-מעמקים שהעם צועק מתוכו ומבקש ישועה, וביאושו הוא חש כי:

כלו כל הקיצין / אין פותר תלומים

(אל צור קדושי)

כאן בא המשורר ושם עצמו פה לעמו, בהביעו בקשה כפולה לפני אלוהיו: הוא שואל מה להתנשא ולפעול, לצאת לנקום בגוי העריץ, המחרף ומנאץ את ישראל. והוא גם מייחל כי העדה הפזורה תקובץ וישובו הגולים לגבולם. בשיר 'אלוף נעורי' מבוטאת הבקשה לנקמה בגויים מחד גיסא בלשון ישירה מעשית:

הנשא על גאים, נכוס תמרורים
השקה לבני אדום מאב והגרים

ומאיך גיסא היא מבוטאת בלשון פיוטית-ציורית:

קום ידיד והרק חנית ורמחים
ללקוט שושנים מבין החוחים

לאחר הנקמה באוייבים והעלייה ממעמקי בור-הגלות יובא העם לארצו, וה' ינהג בו כרועה טוב בצאנו:

רעה את צאנך במרעה שמן
בחסדך גלה לקץ הימין

(אלוף נעורי)

ראש כל צבא / נוהג בצאן / אל נאמן המציא רנתה

(אם דוד אהוב)

ב. שירי אהבה אלגוריים

שירי א' פרץ כוללים שירי-אהבה מיוחדים ביופיים (אם על שביל, איילת חשקי, אחלי לפני), הנראים לכאורה כשירי-חול מובהקים, המושפעים ממיטב המסורת של שירת-החשק העברית הספרדית. שירה זו, ששורשה בשירת האהבה הערבית, עיקרה אהבת-אכזב מיוסרת של הגבר — הדמות הדוברת את השיר — לאשה, הדמות המתוארת בשיר. בניגוד לתפיסה המקובלת של מעמד הגבר והאשה בחברה הערבית, מעמדם בשירת-החשק הוא הפוך: הגבר מופיע כדמות חסרת-ישע, בכיינית, והאשה מצוירת

כדמות תקיפה, אדישה ואכזרית, ואף כלוחמת ומתגרה בגבר־החושק. בשירת־החשק מתואר חולי־האהבה של הגבר החושק־האוהב. הוא חולה ומדוכא, נשרף באש החשק והאהבה. החשוקה בשיר מצויירת כדמות נישאה ונשגבה, נעלמת ומרוחקת ממנו. היא אינה עונה לקריאותיו ומתנהגת כלפיו בהתעלמות אכזרית. האהבה שבשיר היא אהבה מיוסרת של החושק הכמה ונכסף לאהובתו, אך אינו זוכה לתגובה או למענה. שירו של פרץ 'אם על שביל', המובא להלן, דומה בעניינו לשיר־חשק. האהובה מתוארת בו כמרוחקת מאוד וכבלתי ניתנת להשגה. בינה ובין האהוב מפרידים מכשולים. ססמליהם: ציירי נפשות, גרודי ליסטים וחיות רעות. כדי להתגבר על המכשולים ולהתאחד עמה, הוא שולח את נפשו שתעוף כנשר ותגיע לטירת האהובה. הדובר מורה־מנחה־מצווה את נפשו להשתעבד לאהובה, להתרפס לפנייה בהשתחווייה ובקידה, לשפוך לב לפנייה בתחינה, ולבקש ממנה רפואה כדי לרפא את האהוב, הנשרף בתנור אהבתה.

אם על שביל

אם על שביל חשוקה רשת יפרשון	צודים לצוד מצודדים את נפשים
או גרודי לסטים וחיות ידרסון	כל עובר נשב יהיו נגרשים
שמה נפשי בעוז וכת לא תדרכי	לעוף כנשרים חשים נטשים
התעוררי על הר לנגד היכלה	בקול תחנה שפכי לבך פמים
ובעת תחזי ניצוצי אור הלה	תהירו כזהרי כוכבי שמים
אחזי קידה וגם בכריעה חיש תברכי	והשתחוי על ארץ אפים
רפואה תשאלי למונה תוך קרבו	נים ולא נים ולכבו נחרף
על ערש דני נהפך משכבו	תיר ולא תיר בתנור אהבה נשרף
שחר עורו וקדר אורו מרוב ככי	מצפה להיות לעפר רגליה נצרף
נרצע גדלת אהבתה ויפעתה	נכה באש ירדה משמי שחקה
נתפס בתוך כבל נזמה וחליטה	משתאה אל זיו נהדר אור זיקה
בשמי ריחה קנה וקדה עם מר דכי	הממוני לכדוני בחזקה

בשירי אהבה אחרים של פרץ מצויה קירבה מסויימת בין החושק לחשוקה. החושק אינו צריך לשלוח את נפשו כדי להתגבר על המכשולים ולהיזכר עם האהובה. הוא יכול לנהל אתה שיחה, גם אם היא חדר־סטריט ואינה זוכה למענה. הוא פונה אליה ישירות, ללא מתווכים, ומתאר לפנייה את חולי האהבה, תוך כדי שימוש בציורים עזים:

אילת חשקי / כלילת יופי
 יערת צוף מתקי / קביאי רופא
 יחזיק את דפקי / יראה ציר גופי

אֵיךְ הִיָּה דָל / וְנִדְלָדֵל / לְהַבֵּל דָּמָה
שֵׁט בְּעַמְקָךְ / בַּיָּם חֲשָׁקְךָ / נִיטְבַע שְׁמָה

(איילת חשקי)

האהוב לכוד בחץ האהבה, והוא משול לעבד המשועבד לאדוניו:

רְעִיטִי אֵיךְ / דָּל בְּמַצִּיחֶךָ / תִּלְכְּדִי
עַת רַקְמָתְךָ / וְחִלְיָתְךָ / תַּעֲדִי
עַבְד נִשְׁפָּה / בְּחֲשָׁק אֲהַבָּה / חֵיש תַּפְדִּי
נֶחֱץ קָשֶׁת בּוֹ תִדְרָכִי
לֵב כָּל רוֹאֵיךָ תִשְׁפָּכִי
חוּט יְשׁוּעָה תִמְשָׁכִי

(אחלי לפני)

האהובה אינה משיבה לו אהבה, מתעללת בחושק כאילו היא ציידת והוא חיה ניצודה בידיה:

רַב לִי צְבִיָּה / אֲשַׁתָּה מִי מָרָה
עַד אֵן בְּצַדִּיָּה / תִּפְלָחִי מָרָה
רוּחִי וְגוֹנָה / הִיּוּ מִטְרָה

(איילת חשקי)

אם נבוא לפרש שירי־אהבה אלה כשירים אלגוריים, נתקשה בפירושם. יש כאן סיטואציה הפוכה מזו הרווחת בשירי־קודש הבנויים על דרך אלגוריה של אהבה. בשירים האלגוריים בדרך־כלל הרעיה היא הנכספת ומשתוקקת לדודה שיגאלנה מגלותה, ואלו בשירי פרץ הרעיה נעלמת לגמרי. הדובר המיוסר בשירינו הוא הרוד־האהוב, והרעיה אכזרית ומסתתרת.

קיימות שלוש אפשרויות לפירוש תופעה זו של שירי־אהבה מאת א' פרץ:

- (1) אפשר שלפנינו שירים אלגוריים בנוסח שירי־השירים, כשהדוד האהוב הוא הקב"ה והאהובה הרעיה היא כנסת־ישראל, ושירים אלה הם שירי־אהבה של ה' לכנסת ישראל. אך האם לא נועזים מדי תיאורי האוהב ודימויי יסוריו? היכן מצינו שירים אלגוריים שבהם מתייסר כל־כך הקב"ה על כי הרעיה נטשה אותו?
- (2) אפשר שלפנינו שירת היחיד מול השכינה, תשוקת הנפש וכיסופיה לשכינה. היחיד הוא האוהב הסובל, המעונה, המשתוקק לקרבת האהובה־השכינה המרוחקת והאכזרית.

- (3) ואולי יש כאן שירי־אהבה מובהקים, נוסח שירי־החשק הספרדיים בימי־הביניים. אך האם יתואר שרבי אהרן פרץ חיבר שירי־אהבה חילוניים? נראה כי הפתרון לבעיה שמציבים שירים אלה טמון בהכרת שירת־הקודש האלגורית של פייטני צפון־אפריקה בתקופה שלאחר גירוש ספרד.

בספרד מוצאים אנו בתור־הזהב סוגים אחדים של שירי אהבה: (א) שירי־אהבה חילוניים, שהם מורשת השירה החצרנית הערבית והנוצרית, שבהם האשה הנחשקת

אכזרית, מתעללת באהובה המיוסר ובלתי מושגת. (ב) שירים לחתונה, שיש בהם שבח הכלה ותיאורה וקצת גינוני-אהבה, אך לא תשוקה מובהקת. בשירים אלה הכלה על-פירוב אינה מתוארת כאישיות אקטיבית, ואלה הם שירי-זמר טקסיים, העומדים בין הקודש לחול. (ג) שירים אלגוריים המתארים אהבה בין כנסת-ישראל לקב"ה. דמות האשה היא האקטיבית ודמות הדוד היא המרוחקת. לפעמים מובעים רגשי חיבה של הדוד לרעייה, עם קצת מתיאורי יופיה, אך ברור כי אין הגזמה בהבעת תשוקתו אליה והמרחק נשמר.²⁷

בשלהי התקופה הספרדית מופיע סוג חדש של שירי-אהבה, והוא אלגוריאצי של שיר-החשק החילוני. דוגמה לכך הוא שירו של שלמה דפיארה, שחי במחצית השנייה של המאה ה-14 בספרד, וכתב כעין שיר חילוני ועשאו אלגורי: 'כאיש נדהם ונד אנה ואנה'.²⁸ הוא שר שיר ארוך לחוכמה שהיא תשוקתו וחשוקתו, והעיר עליו, כי השיר הוא משלי אהבים על הפלגת חשק המשכילים לחוכמה ולתבונה. החוכמה והתבונה, היא חשוקתו של המשורר, מתוארת כדמות אשה מרוחקת, אכזרית ובלתי מושגת. בשיר זה משתמש דפיארה בדפוסים של שירת-החשק החילוני, המתארת את חשקו של הגבר, כיסופיו אל אהובתו, צערו על אי-הענותה, כאבו, מחלת אהבתו אליה וכו'. חידוש זה עבר עד מהרה לצפון-אפריקה וכבר במאה ה-16 מוצאים אנו אותו באלזיריה בשיר 'מה תעשי רעייה' (דוידון 642) מאת הפייטן יצחק מנדיל אבי זמרה. מושא אהבתו הוא התורה, החוכמה, התבונה, או רוח-הקודש, אע"פ שהשיר נקרא לכאורה כשיר אהבה וחשק, ומילת-הפנייה החוזרת ככיניי לאהובה היא: עגובה. בפיוט אחר של מנדיל, 'אם סות רקמות' (בכ"י שרף א'), מילת-הפנייה החוזרת והמכוונת לתורה ולחכמה היא חשוקה. בדרך זו הלך גם משה (מוסה) בוג'נאח מטריפולי, בן המאה ה-17, בשירו 'מה נעמו דודיך' (בכ"י שרף א'), מילת-הפנייה החוזרת, והמופנית לתורה ולחכמה, היא אהובה.

במאה ה-17 כתב יצחק עוזיאל בן אברהם²⁹ (מארוקו, אמסטרדאם, והבאלקאן), שיר-חשק בנוסח שירת-החול: 'אן תחני יעלת חשקי',³⁰ והמסורת מספרת כי השיר נכנס לקובץ-הבקשות 'שיר-ידידות', המקובל במארוקו, רק אחרי שמחברו נשבע כי חיברו על טהרת הקודש. וכך מוסר ר' חיים שושנה: 'שמעתי שבזמנו נשבע המחבר שהשיר נכתב על טהרת הקודש, ורק אז צירפוהו אל שיריהם, ומאחר שדבריו קרובים במשמעותם אל נושא אהבת התורה ומעלותיה יותר מאל כנסת ישראל, לכן ציטטתי חז"ל בנושא זה כפי הצורך'.³¹

27 ראה גם: א' מירסקי, שירי הדוד והרעייה, סיני פז (חש"ם), עמ' מא-מז.

28 ראה: דיוואן שלמה בן משולם דאפיירה, יצא לאור בידי ש' ברנשטיין, ניריורק תש"ג, עמ' 108-104.

29 ראה: א' אלמאליח, 'משלי אריסטו', מזרח ומערב, ד, עמ' 81-90.

30 ראה: ח"ר שושנה, אעירה שחר, באר-שבע תשל"ט, עמ' ריא-ריד.

31 שם, עמ' קיג.

מסתבר שהגבול היה דק והיה מקום לחשוד במחבר כי חיבר שיר־אהבה חילוני ולא שיר אלגורי. מה עוד שיצחק עזיאל חיבר שירי־חול רבים (דיוואנו מצוי עדיין ככ"י), עמד בקשר של חילופי שירים³² עם משוררים בני־דורו, ועיבד לעברית ספר סיפורים ממשלי אריסטו, שיש בהם גם סיפורי־אהבה.

נראה כי עד מהרה התפשט בצפון־אפריקה ז'אנר שירת האהבה האלגורית לתורה, ואנו מוצאים אותו נפוץ ונקלט בקבצי פיוטים דוגמת 'שיר ידידות' ואחרים. גם שלושת השירים היפהיים של אהרן פרץ הם מן הז'אנר הזה, שעיקרו פיוטים, מעין שירי־חשק חילוניים, ובמרכזם עומדת החשוקה־אהובה־עגובה היא התורה, החוכמה והתבונה. ראוי לציין כי שירי האהבה האלגוריים שכתב ר' אהרן פרץ מצטיינים במקוריותם וביופיים:

* שיריו קצרים ושלמים ברעיונם, בשונה משירים של אחדים מחבריו, המשתרעים על פני עשרות בתים, ואשר הרעיון בשיר חוזר על עצמו.

* שיריו מחוסרים כמעט כל רמז אלגורי, והם נקראים כשירי־אהבה חילוניים מובהקים, על־פי מסורת שירת־החשק הספרדית. רק הכרת מסורת השירה העברית בצפון־אפריקה מרמזת למשמעות האמיתית־האלגורית של פיוטים אלה.

* שיריו מצטיינים בצירוי אהבה רעננים ביופיים.

* שירי אהרן פרץ בנויים כעין שירי־האזור, שהיו נפוצים בשירה העברית כספרד. ברם כדרך שירי־הקודש, שיריו שקולים במשקל הכרות — ולא במשקל היתדות והתנועות של שירת־החול — וכן יש בראשי מחרוזותיהם חתימת שם המחבר: אהרן.